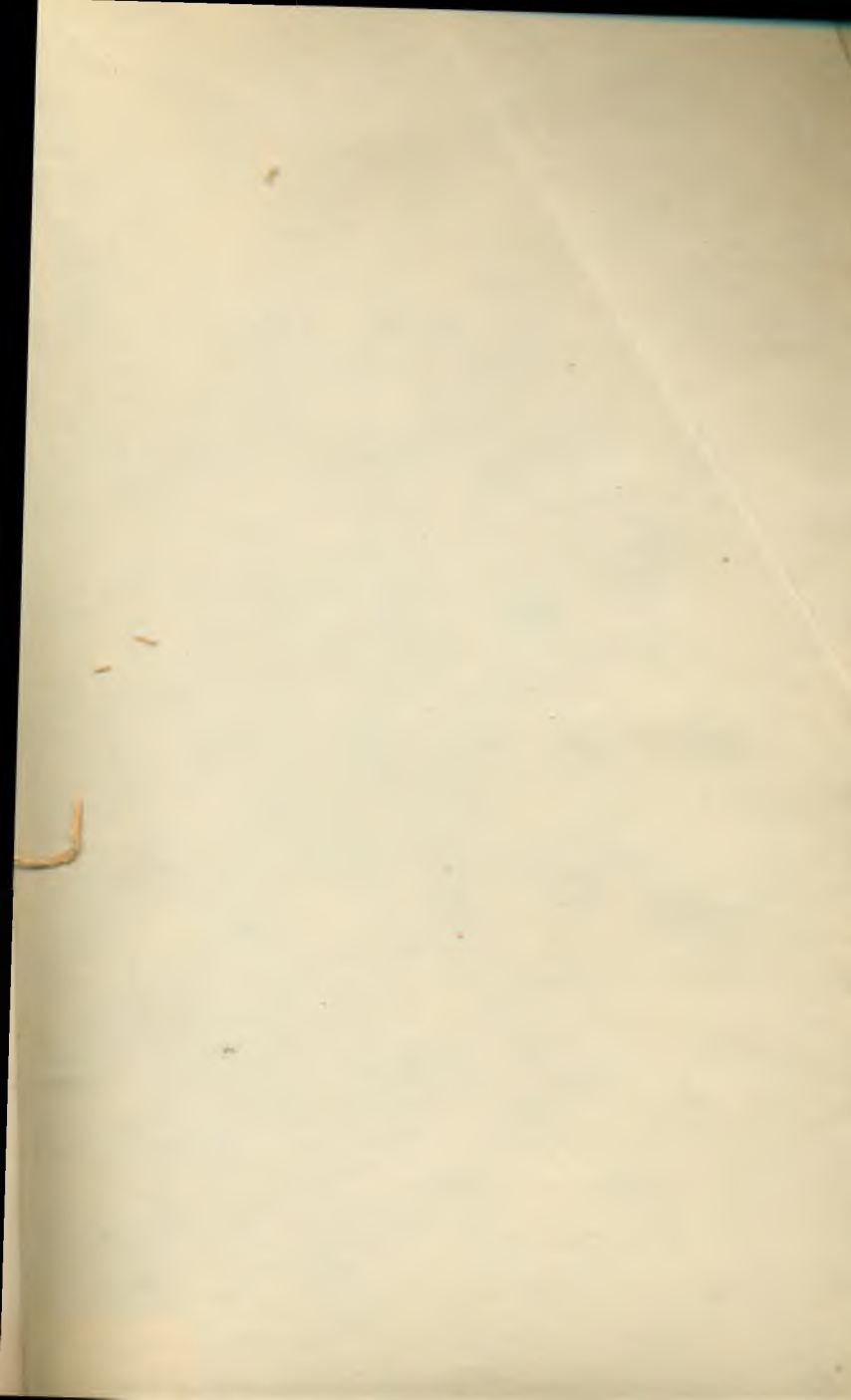

Ma3321

Thomas Sanders

MŰVÉSZET ÉS FORRADALOM

IRTA

WAGNER RICHÁRD.

MAGYARRA FORDITÁ:

ÁBRÁNYI KORNÉL.

MAJOR ERVIN
KÖNYVTÁRSZÁM

PEST, 1866.

KIADJÁK KHÓR ÉS WEIN.

Ra 3321

MAJOR ERVIN GYŰJTEMÉNYE

84.

MTA Bartók Archivum
T. 6338/69 sz.

95

R12

R. 72.

8282

ELŐSZÓ.

Wagner Richárd szellemét és annak korszakot képező működését, tevékenységét a művészet mezején csak zenészeti művei után ismeri a magyar közönség, s leszámítva „L o h e n g r i n“ dalművének f. év dec. 1-én lett színrehozatalát a magyar nemzeti színházban, e téren is csak kevés alkalma volt még vele bővebben megismerkednie. De — a mi pedig ép oly fontos és a művészeti világban nem csekélyebb eszmeharcot idézett elő — irodalmi művei és tevékenységére nézve, még csaknem egészen tájékozatlan, a mennyiben eddigelé még egy műve sem lőn átültetve hazai irodalmunkba.

Idő és a viszonyok folytán elhatározván magamat e ritka nagy szellem önálló irodalmi termékeit is magyar nyelvre fordítva lassanként meghonosítani irodalmunkban a magyar olvasó közönség számára: ebbeli működésem terét jelen művével kívántam megkezdeni mint olyanal, melylyel mint művészeti reformátor legelőször lépett föl oly mérvben, hogy vele az egész gondolkodó művelt világ figyelmét fölébreszté.

Mint az előrelátó s mint a köznapi gondolkodás színvonala fölött magasra emelkedő uttörő világgénuszok és reformátorok, ő is oly messzekiható nagyszerű eszméket tár föl az olvasó előtt e művében, hogy nem képzelek emelkedett lelkű művelt embert, ki az emberiség örökölőhaladásának változhatlan erkölcsi törvényei fölött gondolkodván, ennek olvasása és tanulmányozásában magas szellemi gyönyört ne találna.

Távolról sem ringatom magamat ama hit és reményben, hogy mindenki által megértetni és méltányoltatni fog eszméiben; de annyit hiszek, hogy sokan fognak találkozni hazámfiaink közül, kik nem csak megértetni és méltányolni fogják, de áthatva az abban foglalt szép és magasztos eszmék igazságától, azoknak továbbvivői és terjesztői is leendnek.

Pest, december 12-én 1866.

Ábrányi Kornél.

Művészet és forradalom.

I.

Napjainkban majdnem általános a művészek panasza ama károk felett, melyeket nekik a forradalom okoz. Nem az utcai nagy harcok, nem az államépület váratlan és erős megingatása, s nem a kormányok gyors megváltozása vádoltatnak, mert hiszen ama benyomás, melyet az efféle nagyszerű események rendszeren maguk után hagynak, aránylag véve csak mulékony s rövid ideig tartó bajt okoz: hanem főleg a legutóbbi idők rázkódásainak messze kiható szivós jelleme az, mely az eddigi művészeti sáfárkodásra halálosan kihat. A kereset, az üzlet, a gazdagság eddigi alapjai vannak fenyegetve, s a látszólagosan helyreállított nyugalom s a társadalmi élet rendes külszinének tökéletes visszatérte után, annak belső szervezetén mélyen gyökerezve bizonyos emésztő gond és gyötrő bizonytalanság férge rágódik. A hitelt vállalkozási habozás és tespedés zsibbasztja; aki valami biztosat akar, lemond a bizonytalan nyereségről; az ipar pang- s a művészetnek kifogy éltető ereje.

Kegyetlenség volna a kemény sors által ekképen sujtottak ezreitől megvonni az emberi részvétet. Ahol egy közkedvességű művész még csak kevéssel ezelőtt is a kényelemben élő vagyonos osztály részéről — szives-ségből tett szolgálataiért — gazdag megjutalmazás s ez által hozzá hasonló gondnélküli életre bizton számolhatott: ott most érzékenyen kell tapasztalnia, hogy szorongatva összekúlsolt kezek utasítják vissza s teszik ki a keresethiány szükségének. E részben egészen osztja a szegény iparos sorsát, ki ügyes kezeit, melyekkel azelőtt ezerféle kellemes kényelmet szerzett a gazdagoknak, most tétlenül kénytelen éhező gyomrára külsolva hevertetni. Joga van tehát a panaszra, mert aki fájdalmat érez, annak könnyeket is adott a természet. Ámde, hogy joga van-e saját személyét a művészettel fölcserélni, saját nyomorát a művészet nyomorának tekinteni, efelett jajveszékelní s a forradalmat — amennyiben kényelmes életét megnehezíti — mint a művészet elvi ellenségét vádolni? — ez méltán kérdés alá jöhet. — De mielőtt eldöntésre kerülne a dolog, legalább azon művészeket kellene meghallgatni, kik szóval és tettel megmutatták, hogy a művészetet tisztán csak magáért a művészetért szerették és művelték, s kikről bebizonyult, hogy akkor is szenvedtek, midőn amazok élveztek! —

A kérdés tehát a művészet s annak lényege körül forog. De annak elvont körülírása ezuttal ne foglaljon

el bennünket, mert fődolog meghatározni a művészet jelentőségét mint az államélet kifolyását s azt a társasélet egyik főtényezőjeül fölismeri. Az európai műtörténelem főmozzanatainak futólagos de átlagos tekintetbevétele tökéletesen jó szolgálatunkra leend e részben s jelen, valóban nem csekély fontosságu kérdést sikeresen segitend földeríteni.

Ha művészetünk viszonyaiba csak futólag is behatolunk: egy lépést sem tehetünk a nélkül, hogy annak szoros összefüggése a görögök művészetével szemünkbe ne tűnjék. A mi mai művészetünk tulajdonképen csak is egy szem Európa egyetemes művészeti kifejlődése láncolatában, ez pedig a görögöktől nyerte kiinduláspontját.

A görög szellem, amint az virágzó korában az államélet és művészet mezején nyilatkozott, miután ázsiai hazája vadságos természetvallását levetkőzte, s a deli alkotásu és erőteljes szabad ember eszményképét állítá vallási öntudata élire: legmegfelelőbb kifejezést nyert Apollóban, mint e szellemi nép legfőbb nemzeti istenében.

Apolló, ki Pythont a chaoszi sárkányt legyőzte; ki a kérkedő Niobe hiu, nyegle fiait halálos nyilával megsemmisíté, s ki Delhiben székelő papnője által a görög szellem és élet őstörvényeit hirdeté a kérdezők-

nek, s ez által a szenvedélyes tettekre hajlandónak saját legbensőbb változhatlan görög természetének sima, tiszta tükrét tartá elébe, — Apollo — Zeusz akarátának volt végrehajtója a görög földön. Ő a görög népet képviselte.

A görög szellem virágzó korában, Apollo alatt nem egy elpuhult múzsatáncost kell magunknak képzelnünk, amint annak alakját a későbbi érzékibb szobrászat általában hátrahagyá. Derült-komoly, deli és erőteljes vonásokkal ismerte őt a nagy tragikus: Aeschylus. Így tanulta őt ismerni a spártai ifjuság, midőn karcsu testét tánc és vivás által kecs és erőben fejleszté; midőn paripára kapva a gyermeket szeretője, vele messze vidékre merész kalandokra vállalkozott; midőn az ifju, társai körébe lépett, hol semmi mással nem hódíthatott, mint szépsége és szeretetreméltóságával, melyek minden hatalmát és gazdagságát képezték. — Így látta őt az athéni, midőn deli szép teste és kifáradhatlan lelkének minden ösztöne őt a művészet eszményi alakításai által saját lénye ujjáteremtésére sarkallá; midőn tömör és csengő hangja karénekké emelkedett, hogy míg egyrészt dicsőítse az istenek tetteit, másrészt lendületteljes időmértéket szabjon ki a táncnak, mely kecses és merész mozdulataival azokat föltüntette; midőn öszhangzó oszlopszatokra emelte a tetőzetet s midőn az amphitheatrum félköreit építé egymásra, meghatározván a nézőtér észszerű berendezését.

S így látta őt — a dicső Istent — a Dionysostól föl-
 lelkesített tragikus költő, midőn a legdicsőbb emberi
 élet köréből, önmagától, minden meghagyás nélkül, benső
 természeti szükségből fölvirágzott művészetek összes
 elemeit a merész kötött beszédhez fűzé s ez által egy
 magasztos költői cél elérése felé terelé, hogy mindnyá-
 jukat egy gyúponthoz egyesítve, létrejöjjön a képzelhető
 legtökéletesebb műremek: a dráma.

Az istenek és emberek műveletei, az ő fájdalmaik
 és örömeik, — amint azok mint minden mozgás és élet
 örök rythmusa és harmoniája, komoly és derült alakban
 Apollo fenkölt személyében megtestesülve valának, —
 valóság és igazsággá váltak a drámában; mert mind az
 ami bennök élt és mozgott, ami a nézőt élteté és föl-
 zaklatá, abban legtökéletesebb kifejezést nyert; hol a
 szem és a fül, a lélek és a szív valóságban és élethűn
 látta és érezte, testileg és lelkiileg észlelte mind azt,
 amit a képzeletnek csak maga elé kellett varázsolnia.
 Egy ilyen tragoedia-nap az istenek ünnepélyének képét
 viselé, mert ott maga az isten beszélt és nyilatkozott
 mindenki által megértetve. A költő az ő fölkent papja
 volt, ki testben lélekben képviselte a remek művet, ve-
 zette a táncosok versenyét, énekekre hangolta a karta, s
 hangzó szavakban hirdeté az isteni tudás tétéleit.

Ilyen volt a görögök műremeke, ilyen volt a va-
 lódi élő művészetté vált Apollo; s ilyen volt a görög
 nép az ő legeszményibb és legigazabb korszakában.

E nép, mely minden rétegében és személyében túlgazdag volt a legsajátságosabb egyéniségek és tulajdonokban; mely szakadatlanul működött, mely minden vállalat céljában csak egy újabbnak a kiinduláspontját látta; mely folytonos surlódás közt élve, minden nap új meg új szövetséget kötött, újabb küzdelembe bonyolodott, ma sikerrel, holnap pedig sikertelenül; ma kitéve a legnagyobb veszélynek s holnap már végmegsemmisítéssel fenyegetvén elleneit, szóval: e nép, mely úgy külsőleg mint bensőleg a legszabadabb és feltartóztatlanabb kifejlődésnek örvendett,— az államtanácsból és a törvénycsarnokból, a faluk és városokból, a hajókról és a táborból, a legmesszebb vidékekről tömegesen tódult 20—30 ezerével az amphitheatrumba, hogy a legmélységesebb tragoediát: „Prometheust” előadni lássa, hogy a leghatalmasabb remekműből épülést merítsen, önmagát megismerje, saját ereje jelentőségét felfogja és saját lényével, felebarátja és istenével a legbensőbb egységben olvadjon össze, hogy így a legnemesebb és legmélyebb nyugalommal válják ismét azzá és olyanná, aminő legfékezhetlenebb izgatottságában és legkülönválóbb egyediségében már kévéssel azelőtt is volt.

A görög, folyvást féltékenyen örködvén legkorlátlanabb személyes függetlensége fölött, minden irányban üldözwén a „zsarnokot” és a „zsarnokságot”, mely — habár a legbölcsebb és nemesebb indulat örve alatt is

— az ő szabad akaratán és lelke merész röptén uralkodni vágyott; megvetvén ama engedékeny bizalmat, mely az idegen gondoskodás behizelgő árnya alatt a tétlenség és önzés halálos nyugalmává fejlődik; mindig éber szemmel virasztván, fáradhatlanul ellenszegülvén minden idegen befolyásnak és semmiféle, még a legszentebb, legtisztéletreméltóbb hagyománynak sem engedve hatalmat szabad közléte, gondolkodása és tettei fölött: még is elnémult a körtánc vagy a karének kötelességei előtt, örömmel rendelte magát alá a szini előadás elmés intézkedéseinek s készségesen engedelmeskedett ama hatalmas erőnek, melynek határozatait istenei és hősei ajka után a tragikus költő, művész hirdeté előtte a szinpadról; mert hiszen a tragoediában ismét magára ösmert, még pedig lénye legnemesebb részében, egyesülvén az egész nemzet egyetemes lénye legnemesebb részeivel. Önmagából, a benne öntudatra emelkedett természet legbensőbb sugallatából beszélt hozzá s nyilatkozott a tragoedia által Pythia orákuluma; isten és jóspap egyszersmind, dicső isten-ember, ki egy volt az egészszel, s kiben befoglaltatott az egész, mint egyike ama ezer meg ezer szálagoknak, melyek a növény egyseges életében a föld színére törnek, sugáralakzatban a légbe emelkednek, hogy előteremtsék ama szép virágot, mely gyönyörteljes illatát az örökkévalóságba árasztja szét. E virág volt ama műremek, melynek illatát a görög szellem képezte s mely még ma is elkábit bennün-

ket s azon vallomásra ragad, hogy inkább lennének egy fél napig görögök a tragoediában és annak színe előtt, mint az örökkévalóságig — nem görög istenség!

II.

Az atheni állam fölbomlásával egyszerre esik össze a tragoedia hanyatlása is. Amint a közszellem számtalan önzési irányban forgácsolta szét magát, a tragoedia is mint egyetemes műremek, a benne foglalt egyes művészeti alkatrészekre oszlott fel. A tragoedia romjain sirt örülten kacagva Aristophanes a komoedia-költő, s minden művészeti ösztön fenakadt végre a bölcsészet komoly arca előtt, mely az emberi szép és erőteljesség mulandóságának oka fölött elmélkedett.

A bölcsészeté s nem a művészeté ama két évezred, mely a görög tragoedia letünése óta napjainkig lefolyt. A művészet átrezgé ugyan időnkint futó világsugaraival a kinemelégitő gondolkodás és az emberiség tépelődő örjöngésének sötét éjelét: de azok csak egyesek fájdalmi és örömfelkiáltásai valának, kik a mindennapiasság sivatagából kimenekülve, mint meszsze ismeretlen föld szerencsés utasai ama magányosan csörge-dező kastaliai forráshoz jutottak, melynél égető szomjukat elolthaták ugyan, de a fölűditő italból nem szolgálhattak egyszersmind a világnak is. Vagy legfeljebb olyan művészetet képviseltek, mely ama fogalmak és

képzelmek valamelyikét szolgálta, melyek a szenvedő emberiséget majd gyöngébben, majd meg keményebben nyomták s melyek úgy az egyesek, mint az egész népek szabadságát láncra verék. Soha sem volt az maga a szabad közakarat szabad kifejezése, mert a valódi művészet egyenlő a legnagyobb szabadsággal mely csakis a legfőbb szabadság földén tenyészhetik. Sem parancs, sem felsőbb rendelet, szóval: semmiféle nemművészeti dolog nem alkalmas annak fölvirágoztatására.

A rómaiak, kiknek nemzeti művészete korán alá lőn rendelve a kifejlett görög művészetek befolyásának, görög építészeket, szobrászokat és festészeket fogadtak szolgálatukba, s szépészeik a görög szónoklat és költészetben gyakorolták magukat. De nagyszerű népszínházaikat nem a Mythos istenei és hősei s nem a Chorus szabad énekesei és táncosai számára tartották nyitva, hanem vadállatoknak: oroszlányok, tigrisek, leopárdok és elefántoknak kellett magukat széttépetni, hogy a római szemeket legeltessék; s a gladiátorok — e testi erő és ügyességben fölnevelt rabszolgák — halálhőrgése volt arra kiszemelve, hogy a római füleket gyönyörködtessék.

Eme kegyetlen, vérszomjas világhódítók, csak a legvastagabb anyagiságban találtak élvezetet, s képzelődésük csak a legkézzelfoghatóbb valóságban tudott kielégítést találni. A közélettől szerényen visszavonult bölcsészekkel szemközt, vigasztalólag engedték át ma-

gukat a legelvontabb elmélkedésnek, de a nyilvánosság mezején a legfelfokozottabb gyilkos ösztönnek szerettek hódolni, s az emberi-szenvedést a leghatározottabb anyagi valóság képében szerették látni és élvezni.

Az ő gladiátoraik és állatharcosaik minden európai nemzet fiaiból kerültek ki, s azok királyai, lovagjai és hűbéresei, mindnyájan egyforma rabszolgái voltak a római imperatornak, ki gyakorlatilag bebizonyítá nekik, hogy minden ember egyenlő; valaminthogy viszont eme imperatorokat is gyakran világosan és kézzelfoghatólag meggyőzték saját engedelmes prétoraik arról, hogy ők sem egyebek rabszolgáknál.

Eme kölcsönös és minden irányban oly tisztán és leplezetlenül nyilvánuló rabszolgaság, -- mint a világon minden általános dolog -- bizonyos magát jellemző kifejezés felé irányult. De az egyetemes megaláztatás és becsstelenség, a minden emberi méltóság levetkőzésének nyilvános öntudata, a még egyedül fönmaradt anyagi és érzéki élvezek fölött végre szükségképen bekövetkezett undor, a minden egyéni művelet és ösztönnek mély megvetése, -- mi a szabadsággal együtt ugy is minden magasabb szellemi és művészeti ingert száműzött, -- eme nyomoruságos tengődés minden valódi s tetteús élet nélkül, csak is oly kifejezést nyerhetett, melynek -- mint magának az egész állapotnak -- ép ugy általánosnak, mint egyszersmind a művészettel egészen ellenkezésben állónak kellett lennie. -- A művészet, az ember önsze-

mélye, az élet s az egész emberiség fölött való gyönyör kifejezése. Ámde a római világuralom vége felé nyilvánuló időszak állapota nem volt egyéb, mint az önmegvetés, az életundor s az egész emberiségtől való borzalom korszaka. Tehát ez állapot nem a művészetben, hanem a kereszténységben találhatott megfelelő kifejezést.

A kereszténység, az ember becs nélküli, hiábanvaló és nyomorteljes életét e világon az istenség ama csodálatos szeretetéből magyarázta ki és indokolta, mely az embert — amint ezt a szépnek hódoló görögök hibásan képzelék — nem egy örömteljes öntudatos élet élvezetére teremtette, hanem egy undorító börtönre kárhoztatás e földön hogy a rajta gyakorolt önmegtagadás jutalmául halála után a legkényelmesebb és tétlenebb örökboldogságot tartsa fen számára. Eszerint az embernek meg volt engedve, sőt kötelességébe tétezt a legmélyebb és emberietlenebb sülyedési állapotban veszteglenie; szó sem lehetett nála az önálló élettevékenység gyakorlásáról, mert hiszen elátkozott életét az ördög, a gonosz szellem, vagy is az érzékiség világa uralta, melyben mindennemű teremő munkásságával csak is az ördög kezét segítette volna elő, miért is az oly szerencsétlenre, ki az életet, dacára ennek még is élvezni akarta és tudta is, halála után az örök gehennatűz kinszenvedése várakozott. Nem kívántatott más az embertől, mint a puszta hit, vagyis elfogadása a

nyomoruságnak s földadása minden önállóságnak, mely ettől megszabadítható, mit egyedül csak az Istennek ekkép kinemér demlett kegyelmétől várhatott.

A történetíró nem tudja biztosan, ha vajjon e nézetben volt-e ama szegény galilei ács fia is, ki embertársai nyomorát látva azt hirdeté, miszerint nem a világbéke olajágával, de karddal kezében küldetett e földre; ki a legnemesebb emberszeretettől áthatva, irtóharcot dörgött lángszavával a képmutató farizeusok ellen, kik gyáva hizelgéssel csúsztak s hajoltak meg a római uralom előtt, hogy annál inkább elnyomhassák és leigázhassák az alattuk görnyedő népet; s ki az általános emberszeretet tanát prédikálta, mit legkevésbé sem várhatott azoktól, kiknek önmaguktól kellett volna megvetéssel elfordulniok. A mélyebben vizsgáló tisztában megérti ezek után a csodálatosképen megtérített farizeusnak, Pálnak ama véghetlen buzgalmát, melylyel az, a pogányok térítésében oly szembetűnő szerencsével követé ama bölcset utasítást, mely azt tanítá, hogy: „legyetek okosak mint a kigyók“ stb., valamint a civilizált emberiség legmélyebb és általánosabb alásülyedésének tisztán fölismerhető történeti alapját is megítélheti, honnan a végre megalakult kereszténységi dogma növénye megtermékenyülését meritette. Azonban, minden igazán érző költőnek első pillanatra be kell látnia azt, hogy a kereszténység se nem képvi-

selé, sem a valódi életképességgel bíró művészetet önmagából ki nem fejlesztheté.

A szabad görög, ki magát a természet tetőpontjára helyezé, magából az emberi örömrzetről megteremtheté a művészetet: a keresztény ellenben, ki a természetet önmagával együtt megtagadta, istenének csak a lemondás, az önmegtagadás oltárán áldozhatott; tettei és munkása gyümölcseivel nem kedveskedhetett neki, hanem azt hitte, hogy minden önálló merész művelettől való tartózkodás által leköteli magát iránta. A művészet, a természet és önmagával öszhangzásban élő és az érzékek széprészeti szabályai szerint kifejlődött ember tevékenységének legmagasztosabb nyilatkozata. Az embernek át kell hatva lennie az érzéki világ legmagas örömrzetétől, ha abból a teremő művészet földolgozandó anyagát óhajtja kinyerni; mert egyedül csak az érzéki világból meritheti az akaratot a művészeti remekművek megalkotásához. A keresztény ellenben, ha hitének valóban megfelelő műterméket akart volna teremteni, megfordítva, az elvont szellemvilág lényegéből, az isteni kegyelemből lett volna kénytelen akaratot meríteni, s abban találni fel a művészeti teremtes anyagát; — de ez esetben ugyan mi célja leendett? Talán csak nem a menyországba áttett érzéki szép eszményítése, mely előtte ördögi káprázatként tűnt föl? — S aztán átalában a tisztán szellemi, miként teremthetett volna valami érzékileg észlelhetőt, fölfoghatót?

Erészben minden feszegetés, minden fejtörés eredménytelen dolog. A történelmi tünemények mind a két ellenkező irány sikerét a legvilágosabban igazolják. A midőn a görög lelki épülést keresve, néhány legmélyebb jelentőségű és horderejű órát szentelt az amphiteatrumban való összegyűlésnek: addig a keresztény egész életére bezárkózott a kolostorba. Amott az egyetemes nép szava döntött és ítelt; emitt pedig az inquisitio. Amott szabadon lélekző népelet, tiszta demokratia fejlődött ki az államban, emitt pedig képmutató absolutismus.

Átalában a képmutatás legkirivóbb vonása és tulajdonképeni ismertető jelvénye az összes keresztény-ségi századoknak egészen a mai napig, s ezen vétkes vonás annál erősebb mérv és színben s annál szemtele-nebbül lép előtérbe, mennél inkább igyekezett az emberiség a kereszténység dacára beléletének kiapadhatlan forrásából fölfrisülést meríteni s valódi hivatása kérdésének megérleléséhez közeledni. A természet ereje oly nagy és hatalmas, szüntelen való ujjáteremtésében oly annyira föltartóztatlan, hogy semmiféle emberi erő nem képes termékenyítő erejét meggyöngíteni. A római nép győzelmes ereibe a germán népek friss, egészséges vére vegyült, s a kereszténység fölvétele dacára, a világ ez uj urainak alkotó elemét az erős tevékenységi ösztön, a merész vállalkozási életkedv, s a megfékezhetlen önbizalom képezte. — De valamint az egész középkor történetében mint legkiválóbb és jellemzőbb vonásra,

csak is a világi hatalomnak folytonos harca és küzdelmére akadunk a római egyház kényuralmával szemközt: ép úgy eme új korszak művészeti kifejezése is — a hol magát nyilvánítani akarta — mindig csak a kereszténység szellemével ellentétben tudta magát érvényesíteni; az európai keresztényvilág művészete — a görögének példájára — nem nyilvánulhatott úgy, mint a világegyetem tökéletesen öszhangzó egységének kifejezése, épen mert legbensőbb lényegéhez a lelkiismeret és életösztön, a való és képzelet közt engesztelhetlen és gyógyithatlan választó falat emelt a meghasonlás. A középkor lovagköltészete, melynek hivatása leendett e meghasonlást, valamint magát a lovagkori intézményt is kiengesztelni, legtalálóbbról és jellemzőbb képleteiben is csak eme kiengesztelés hazugságát tárhatta föl, s mentől merészebb magaslatra emelkedett, annál érezhetőbben tátongott az örvény, a való és képzeleti élet, a lovagvilágnak kívülről való durva erőszakoskodása és szenvedélyeskedése s annak beléleletéből fakadó túlgöngyöl, égies képzelmi eszményképei közt. A valódi élet, az eredetileg nemes és kellemteljes közerkölcsiségből ép azért fajult át tétlenség és erkölcstelenségbe, mert a műösztönt nem önmagából, nem az öröm érzetéből s nem a közéleti művelet, magaviseletről meritve táplálható, hanem minden szellemi tevékenységre nézve egyedül a kereszténységre lőn utalva, mely előlegesen kizárt minden életörömet, sőt azt kárhóztatónak nyilatkoztatta.

A lovagköltészet a vakbuzgóság becsületes képmutatása s a hősiesség dőresége volt. Ama kor általa érintkezett s szövetkezett a természettel.

Midőn az egyház hitlángja végkép ellobogott, s midőn maga az egyház is csak már mint érzékileg fölfogható világi despotismus tűnt fel s egyedül az általa szentesített s ép úgy csak érzékileg észlelhető világi kényuralommal szövetkezve nyilatkozott: akkor következett s kellett is bekövetkeznie a művészet ugynevezett ujjaszületésének. Amin a világ oly sokáig hasztalanul törte a fejét, mind azt — ép úgy mint magát a világiasan pompázó egyházat is — végre érzékileg kívánta maga előtt látni; ámde ez csak úgy volt lehetséges, ha szemét fölnyitva ujfent visszaadja régi jogát a külérzéseknek. Hogy az emberek a hit tárgyait s a képzelet túlvilági képeit mennyei szépséggel és e fölött való művészeti élvezettel állíták szem elé:—ez maga a kereszténység tökéletes megtagadása volt; hogy pedig művészeti alkotásokhoz a görögök pogány művészetétől kellett az anyagot és eszközöket kölcsönözni: ez megépenséggel a kereszténység legmélyebb lealáztatását képezte. Mindazáltal az egyház szárnyai alá vette a művészet eme ujonan fölébredt lendületét, s ekképen nem tartózkodott önmagát a pogányságtól kölcsönvett idegen tollakkal fölékesíteni s az egész világ színe előtt a képmutatás szerepét játszani.

De a világi hatalomnak is nagy része volt a mű-

vészetek eme ujjáteremtésében. A fejedelmek, a világ urainál, hosszú küzdelem s aláfelé megszilárdított hatalom után, a gondnélküli gazdagság fölébreszté a vágyat annak finomabb élvezhetésére is. E célból a görögöktől örökölt és eltanult művészeteket bérőkbe fogadják. A „szabad“ művészet szolgája lőn a gazdag előkelő uraknak. S valóban mélyebb vizsgálat után alig lehet meghatározni, hogy vajjon melyik volt nagyobb képmutató: XIV. Lajos-e, midőn udvari színháza deszkáin szép versekben szavaltatá magának a görögök zsarnokgyűlöletét; vagy pedig Corneille és Racine-, midőn urok kegyének vadászatából, a régi Görögország és Róma szabadságénekeit és polgári erényeit dicsőítő mondatokat adtak színpadi bábhőseik ajkaira? —

Ámde lehetett-e ott szó valódi művészetről, hol az nem mint egy szabad öntudatos közélet kifejezése virágzott fel magából az életből, hanem ép azon hatalmak szolgálatában állott, melyeknek főgondja volt ugyancsak eme közélet kifejlődését meggátolni, s ezért csak is önkényszerűleg lehetett azt átültetni idegen égaljak alól? — Valóban nem! s mégis látni fogjuk, hogy a művészet ahelyett, hogy még mindig tiszteletre méltó zsarnokaitól — minők a szellemi egyház s a szellemdús fejedelmek valának — igyekezett volna magát föl-szabadítani, egy ezeknél sokkal rosszabb és ártalmasabb kényúr karjaiba veté magát testestől lelkestől, t. i. eladta magát az üzletnek!

III.

A görögök Zeusza, mint az élet kútfeje, az istenek mellé, midőn azok bebarangolták a világot, egy követ rendelt az olympusról: a fiatal, szép istent Hermost; ő Zeusz mindig működő gondolatát képviselte; szárnyakkal ellátva röpült tova hegyen völgyön keresztül, hirdetvén a legfőbb istenségnek mindenütt való jelenlétét; ott állt a haldokló emberek ágyánál is s az elhunytak lelkeit elkiserte a sötétség néma birodalmába; mert a hol a természet rendfolyásának kikerülhetlen szüksége magát nyilvánítá, ott Hermes mindenütt jelen volt és működött, mint Zeusz akarata s gondolatának végrehajtója.

A rómaiaknak is volt egy Merkur nevű istenök, kit a görögök Hermeséhez hasonlítottak. Szárnyas gyorsasága és tevékenysége azonban náluk egészen gyakorlati jelentőséggel bírt. Ő előttük e tulajdonsága ama csereberélő és uzsoráskodó kereskedők mozgékony hangyaszorgalmát képviselte, kik a föld minden részéből a római világ központjában gyűltek össze, hogy e világ kéjelgő urait előnyös nyereség mellett mind ama érzéki gyönyörökkel ellássák, melyeket az őket környező természet nem nyujthatott nekik. A római, a kereskedést — tekintve annak alapját és lényegét — egyszersmind csalásnak tekintette, s habár növekedő

kéj- és élvhajhászatával a kereskedelmi világ is mindinkább szükséges rossz gyanánt tűnt fel előtte: még is mély megvetést érzett iránta s ennek folytán Merkurt a kereskedők istenét, egyszersmind a csalók és gazemberek istenének tekintette.

Eme megvetett istenség azonban, megboszulta magát a büszke, fölfuvalkodott rómaiakon, s helyettök a világ urává tolta föl magát. Mert fonjátok bár körül fejét a keresztény képmutatás dicsfényével, vagy diszitésék föl mellét megdermedt hűbéres lovagrendek lelketlen jelvényeivel; mindig ugyanazon egy istenség: a jelenkor, a megszentezett és megnemeslevesített karmatok istene s a mai művészet fölött uralkodó bálványkép áll előttetek. Megtestesülv e látjátok őt egy vakbuzgó angol bankár személyében, — kinek leánya egy tönkrement térdszalagos lovaghoz ment nőül — midőn az olasz opera legelső énekesnőjét inkább saját csillogó termében hallgatja mint a színházban, (de ezt is csak hétköznapi s a világért sem vásár- vagy ünnepnapokon) egyedül ama dicsvágyból, hogy amott drágábban kell megfizetnie mint emitt. Ez Merkur, s az ő engedelmes, alázatos szolgálója: a modern művészet!

Ilyen a mai művészet, mely korunkban eltölti az egész művelt világot. Valódi lényege az üzlet; erkölcsi célja a pénznyerészkedés; s szépirodalmi hivatása az unatkozók mulattatása. Társadalmunk szivéből s annak kör-

benforgó mozgása központjából: a nagyban való pénzsáfarkodásból meríti életnedvét művészetünk; a középkori lovagszerződések elkorhadttal halvány szellemétől szívtelen kellemet kölcsönöz, s — látszólagos kereszténységgel a szegények filléreit sem vetve meg — leereszkedik onnan a tengődíség alacsony zsámolyára is, szolgálván a kiszípolás, az erkölcstelenítés s az elembertelenítés rendszerét mindenütt, a hová csak kihat életnedvének mérges folyadéka.

Kedvelt trónusát a színházakban ültette fel ép úgy, mint a görög művészet legvirágzóbb korszakában. De neki van is joga a színházhoz, mert hiszen ő jelenkorunk közéletének egyedüli értékes és érvényes kifejezése. Modern színpadi művészetünk, közéletünk uralgó szellemét képviseli; mindennapi föltüntetéseivel jobban kifejezi azt, mint bármely más művészet, mert minden este Európa majd minden városában ünnepet ül. Eszerint mint szerfölött elterjedt drámai művészet, látszólagosan korunk műveltségének virágzását mutatná, mint mutatá a görög tragoedia Görögország szellemének legmagasabb fokát; pedig nem egyéb, mint az emberi viszonyok és műveletek üres, elfásult, lelketlen, természetellenes rendének rothadt, sápadt virága.

A dolgok eme fölfordított rendét nincs szükségünk itt közelebbről jellemezni; csak őszintén s lelkiismeretesen kell megvizsgálnunk művészetünk — főleg pedig színpadi művészetünk — lényegét és nyilvános

működését, hogy benne mint hű tükörben fölismerjük a közélet uralgó szellemét, miután annak a nyilvános művészet mindig és minden időben ily hű tükkrét képezte.

Ezek után, nyilvános szinpadí művészetünkben semmiképen sem ismerjük föl a valódi drámát, eme egységes, föloszthatlan s legnagyobbyszerű műremekét az emberi szellemnek. Színházaink csak egyes elszíge-telt, alig fölületesen egymásbavágó művészeti, vagy jobban mondva ügyességi műveletek, szereplések csalé-kony színhelyeül szolgál.

Hogy színházaink mennyire képtelenek valódi dráma alakjában minden művészeti ág benső egyesülé-sét legmagasabb és legtökéletesb kifejezésre emelni: ezt már csak a szin- és dalműre — mint két kü-lönböző válfajra — való megoszlásuk is mutatja, mi által mig egyrészt a szinmű megfosztatik a zene véghetlenül fokozó kifejezésétől: addig másrészt a dalműtől eleve meg-tagadtatik a valódi drámai lényeg s annak legfőbb föl-adata. Mig eszerint a szinmű átalában soha sem emel-kedhetett valódi eszményi, költői lendületű magaslatra, hanem — már maga a kifejezési eszközök szegénységénél fogva is — majd a magasból a mélybe, majd meg a szenvedélyek fölzaklató és fölmelegítő régiójából a cselszövény fagyasztó légkörébe kellett sülyednie: a dalmű, minden összefüggés nélkül s keresztül kasul egymásba csapongó elemek zürzavara lett egészen, melyből mindenki kénye kedve szerint azt választhatá

ki magának, ami leginkább megfelelt élvezhetési képességének: itt egy balerina bájos termete, amott egy énekes merész futama; itt egy diszletli festmény s amott a zenekarnak valamely vulkánszerű kitörése s elkábitó hatása. Avagy pl. nincs-e elég alkalmunk napjainkban olvasni, hogy „ez s ez opera valóságos remekmű“ s miért? mert igen sok szép ária, kavatina, kettős és ensemble van benne! vagy hogy: „a mi a zenekart illeti, na az pompás, ragyogó hatása“ stb. stb.? — Hanem a valódi cél, mely ennyi különféle eszköz fölhasználását, igénybevételeét egyedül lenne képes indokolni: a magasztos drámai cél, — ma már eszük ágába se jut az embereknek!

Az ilyen ítéletek bárgyuak és felette korlátoltak ugyan, de legalább őszinték és becsületesek; egyszerűen megmutatják, hogy mit akarnak a hallgatók. De sok oly közkedvességű művész is van, kik egyáltalában nem tagadják, hogy becsvágyuk teljességgel nem terjed tovább, mint az ilyen korlátozott nézetű és izlésű hallgatókat kielégíteni. Tagadhatlan, miszerint igen helyesen ítélnék; mert ha a herceg, gróf vagy báró, egy megerőltető disztrakoma, a bankár egy fárasztó üzlet s az iparos izzasztó napi munkája után a színházba megy: pár órára pihenni, szórakozni, szóval, mulatni megy oda s épenséggel nem kívánja magát újfent megerőltetni, fölizgatni. Eme érv annyira találó és igaz, miszerint nem is felelhetünk rá egyebet, mint hogy: e

célra sokkal okosabb és talán illőbb dolog is volna minden lehető és kigondolható fölhasználni, csak nem a művészet eszményi anyagát és magasztos hivatását. — De erre azt felelik, hogy ha a művészetet e célra föl nem használnák, megszűnnék az létezni s egészen elveszne a közéletre nézve, vagy más szavakkal: a művészek nem tudnának megélni.

Ez irányban minden csak szánandó, nyomorúságos, de őszinte becsületes állapotra mutat. Civilizált süllyedés s modern keresztény bárgyuság!

Igy állván a dolog, mit szóljunk némely művészeti hősünk képmutató eljárásához, — kinek pedig dicsősége napirenden van — midőn a valódi művészi föllelkesülés tettetett búskomorságát ölti magára, midőn eszmék után kapkod, mélységes célzásokat használ, megindítani törekszik, eget s földet megmozgat, szóval: úgy viseli magát, mint ahogy ama jámbor napszámoskodó művészek állítása szerint nem kell, hogy cselekedjék, ha túl akar adni árucikkin? Mit szóljunk ahhoz, ha az efféle hősök nemcsak mulattatni, de — magukat veszélyesen kockáztatva — untatni is akarnak, csak hogy mély elméüeknek látszassanak; ha ekkép nemcsak lemondanak a nagy nyereségről, de — azonban ezt csak a született gazdagok tehetik — saját műtermékeik kedvéért még pénzt is adnak ki, s ezzel a legnagyobb modern önfeláldozásra is elszánják magukat? Mire való az ilyen nagyszerű fltogtatás? Oh! van még a pénzen kívül egy

más dolog is, melyet más élvezetek mellett szintén meg lehet pénzen szerezni, t. i. a dicsőiséget! — De miféle dicsőséget lehet a mi mai művészetünkkel elérni? — Csak oly közéleti dicsőséget, melyet annak szolgálnia kell, s melyet a dicsvágyó másként el sem érhet, hacsak köznapias igényeinek alá nem tudja s akarja magát rendelni. Elámitja, rászedi eszerint önmagát s a közönséget, midőn annak izetlen műtermékével szolgál, s a közönség viszont elámitja, rászedi őt is, midőn azt tetszésével elhalmozza. Azonban, eme kölcsönös hazugságnak meg van a maga értéke s annyira illik a mai kor dicsőségi hazugságához, hol az emberek általában oly jól értik legönzőbb szenvedélyeiket is a „hazafiság“ — „becsület“ — törvényesség“ stb. köpenyével eltakarni!

De honnan van, hogy szükségesnek tartjuk oly szembeszökőleg egymást kölcsönösen ámitani s fölültetni? — Mert ama fogalmak és erények fenálló viszonyaink lelkiismeretében kétségkívül benfoglaltatnak, habár azok nem tiszta, de csak tisztátlan öntudatával. Mert amilyen bizonyos, hogy a nemes és igazságos érzete valóban benlakozik az ember lelkében: ép oly bizonyos, hogy a valódi művészet eszményképe is él abban. A legnagyobb és legmagasztosabb szellemek, olyanok, kikkel mint testvérekkel Aeschylos és Sophokles örömmel szoritnának kezét, századok óta emelik föl szavukat a pusztából; mi meghallottuk azt s a szózat

még egyre cseng füleinkben; de hiuságos, mindennapiasan érző szívünkben, elmosódott kiáltó szavuk élő visszhangja; reszketünk dicsőségük, de kacagunk művészetük felett; elismerjük, hogy fenkölt művészek, de nem törődünk a remekművel; pedig nagyszerű, valódi remekművet csak mindnyájunk közreműködésével lehet teremteni. — Aeschylos és Sophokles tragoediája egész Athene műve volt.

De mit használ a fenkölt szellemű választottak dicsősége? Mit használt, hogy *Shakespeare*, mint második teremtmény, az ember valódi lényege és természetének véghetlen gazdagságát föltárta előttünk? — Mit használt, hogy *Beethoven* a zenét férfias, erőteljes és öntudatos költészeti magaslatra emelte? Kérdezzétek meg színházaitok nyomoruságos torzképeit; kérdezzétek meg operai zenétek pórias közhelyeit, trivialitásait s megkapjátok rá a feleletet! De kell-e kérdeznetek? Ó nem! jól tudjátok ti ezt, sőt nem is akarjátok másképen; csak úgy teszitek magatokat, mint ha nem tudnátok!

Mi a ti művészetetek? Mi a ti drámátok?

A februári forradalom Párisban elvonta a közönség részvétét a színházaktól s több meg akarta szüntetni előadásait. A juliusi napok után *Cavaignac*, mint a ki a főnálló társadalmi rend föntartásával volt megbizva, segítségükre jött s az államtól segélyzést kért további főnállásuk és működhetésükre. S miért?

Mert a kenyértelen proletáriusok száma a színházak beállításával tetemesen növekedett volna. Tehát az államot csak ez az érdek köti a színházakhoz! Üzleti intézeteknek tekinti azokat, s emellett még szellempuhtó, mozgalmi vágyat emésztő s hathatós villámháritóknak az emberi elme ama vésztyósló és hozó izgékonyágára nézve, mely a legmélyebb elkeseredéssel szokta fejét törni ama utakon, melyeken a lealázott emberi természetet és méltóságot ismét föltalálni s helyreállítani képzeli, kerüljön bár az a nagyon célszerűen berendezett színházintézetek főállásának árába is!

Mind ez elég őszintén van kifejezve, s eme nyiltan bevallott tétel oldala mellett ott áll aztán korunk művészkedésének panasza és gyűlölete is a forradalom ellen. Pedig e gondok és panaszokkal semmi köze a művészetnek!

IV.

Hasonlitsuk össze a mai Európa nyilvános művészetét a görögökével, hogy a köztük létező jellemző különbséget tisztán szem elé állítsuk.

A görögök nyilvános művészete, amint az tetőpontját érte el a tragoediában, a nép legmélyebb és nemesebb öntudatának volt kifejezése; a mi legmélyebb és nemesebb emberi öntudatunk, ennek ép az ellenkezője: nyilvános művészetünk megtagadása. — A görö-

göknél egy tragoedia előadása vallási ünnepély volt, ott a szinpadon istenek szerepeltek, kik bölcseséget hirdettek az embereknek: a mi rossz lélekismeretünk oly mélyre süllyeszti színházainkat a köztisztelet színe előtt, hogy a rendőrség teendőihez sorozhatja, azokat minden vallási tárgyakkal való foglalkozástól eltiltani, mi egyaránt jellemző úgy vallásunk, mint művészetünkre nézve. A görög amphitheatrum nagyszerű helyiségeiben az egész nép részt vett az előadásokban: ami előkelő színházainkban pedig annak csak vagyonos osztálya röstelkedik és ásitozik. A görög, művészetének segéd-eszközeit a legmagasabb egyetemes műveltség vívmányaiból, valamint a legmélyebb társadalmi barbarismusból meritette. A görögöt, kora ifjúságától kezdve már nevelése a művészeti alakítás és élvezet tárgyává tévé testben úgy mint lélekben: a mi eltompító, leginkább csak az üzérkedési és nyerészkedési pályákra alapított nevelésünk, bárgyu s még is főnhéjázó kedvetlenséggel tölti el szívünket művészkedési ügyetlenségeink fölött, s minden művészeti gyönyörködés tárgyait csak rajtunk kívül engedi keresni, hasonlóan ama ingerhez, melyet a kéjenc érez, midőn a szerelem futó gyönyöreit egy kéjhölgy karjai közt keresi. A görög önmaga volt az előadó, énekes és táncos, s egy tragoediai előadásnál közreműködése nála a műremek legfőbb élvezetét képezte s joggal tekinthető kitüntetésnek, ha testi szépsége és lelki műveltségénél fogva

részt vehetett e legmagasztosabb élvezetben: ellenben mi, egy részét a társadalom proletáriusainak — kik minden osztályban bőven találkoznak — engedjük saját mulattatásunkra idomitani; tisztátalan hiuskodás, tetszvágy s bizonyos föltételek mellett a hirteleni meggazdagodás és pénznyereségre való kilátás tölti el szinpadi személyzetünk sorait; s míg a görög művész a műremek nyújtotta önélvezet mellett a siker és a nyilvános elismerésben kereste legfőbb jutalmát; addig a modern művészeket tartani és fizetni kell. Ezek után tisztán s határozottan kijelölhetjük a kettő közti lényeges különbséget, ugymint: a görögök nyilvános művészete valódi művészet volt, a mienk pedig csak művészeti mesteremberkedés!

A művész, teremtési célján kívül már magában a teremtésben, a művészeti anyag földolgozása és idomitásában lelki élvezetet talál. Teremtő erejének nyilvánítása és érvényesítése, rá nézve már magában véve kielégítő és fölmagasztosító szellemi foglalkozás, nem pedig köznapi munka. A mesterember, az iparos előtt csak fáradozásának célja lebeg, t. i.: az anyagi haszon, melyet munkája ígér; a ráfordított munkáság nem nyújt neki örömet; rá nézve az csak teher, kikerülhetlen kényszerűség, melyet valamely gép által látna legszivesebben pótolva; munkájához egyedül csak a kényszer képes őt lekötni s ép azért lelkének is semmi része benne; csak az anyagi cél foglalja el, mit a legrövi-

debb és könnyebb módon igyekszik elérni. Ha a kézműves, iparos munkájának közvetlen célja csak saját szükségleteinek kielégítésében pl. lakásának berendezésében, házi butorainak, ruházatának elkészítésében stb. öszpontosul: ez esetben a birtokában maradó hasznos tárgyak fölötti örömeből lassanként az anyag olyaténképeni földolgozásához is fel fog benne ébredni az ösztön és hajlam, mely egyéni izlésének inkább megfelel, s eszerint a legszükségesebbek előállítása után, kevésbé kényszerítő munkásága önmagától művészi lendületet nyerend. De ellenkezőleg, ha munkája termékein túl kell adnia s annak pusztán csak pénzértéke marad birtokában: akkor lehetetlen, hogy tevékenysége valaha fölebb emelkedjék, mint a lelketlen gép kiszabott, öntudatlan munkája; s ez esetben csak fárasztó, szomoru és izzadságos napszámnak tekintendi azt. Ez utóbbi sorsa az ipar rabszolgáinak, s ebből folyólag, korunk gyárintézetei az ember legmélyebb lealáztatásának nyomoruságos képét tüntetik fel. A folytonos, lelketlen, testkinzó és gyilkoló sanyarú munka képe az, mely kizár minden életkedvet, munkaélvet, s hozzá még legtöbbnyire minden cél nélkül!

A kereszténységnek sajnálatraméltó befolyását érzésben sem lehet félreismerni. Miután az, az ember célját egészen a földi életen kívül helyezé s azt egyedül csak az abszolút, emberkivüli istenség felé terelé: rá nézve az élet csak is legnélkülözhetlenebb anyagi

szükségleteire vonatkozólag lehetett tárgya az emberi gondoskodásnak, mert életet nyerve köteles volt azt mindaddig föntartani, míg az istennek tetszett őt annak terheitől megszabadítani s legkevésbé sem volt szabad az élet szükségleteinek benne föltámasztani az anyaggal való öröm- és szeretetteljes érintkezést, elbánást, mi annak kielégítéseül rendelkezésére állt. Csak a nélkülözésekkel tölt élet föntartásának elvont célja indokolható érzéki munkáságát. Eszerint oda jutottunk, hogy egy korunkbeli gyapotgyárban elszörnyűködve látjuk egész meztelenségében megtestesülve a kereszténység szellemét. — Az istenség i p a r r á változott a gazdagok előnyére, mely a szegény keresztény munkásnak csak addig tartja fön nyomorult életét, míg a menyországgal összeköttetésbe jött kereskedelmi érdekek és konstellatiók kegyelmesen előidézik szükségét annak, hogy egy jobb étellel, egy szebb világgal cserélje föl ez árnyék- életet!

A görög nem is foglalkozott tulajdonképen kézimesterséggel. Az ugynevezett életszükségletek meg- és beszerzése, — mi körül voltaképen a mi egész nyilvános és házi életünk forog — a görög előtt soha sem tűnt föl méltónak arra, hogy kiváló és tartós gondoskodása s figyelme tárgyát képezze. Az ő szelleme csak a nyilvános élet és a társulás elemeiből táplálkozott s gondja csak is a közélet szükségleteire szoritkozott, melyeket a hazafi, az államférfi és a művész elégített ki, nem pedig a kézműves. A közélet örömei élvezetére

a görög egyszerű, szerény hajlékából lépett ki, s lealázó, gyalázatos dolognak tartotta volna fényártól csillogó paloták s termek falai közt áldozni a kény és kényelem oltárának, mi pedig napjainkban legfőbb és egyedüli életcélját képezi egy modern salon vagy bürzeshősnek; mert a görög ép ebben különbözött az önző keleti barbaroktól. Testi ereje ápolását, kiedzését és föntartását a nyilvános fürdők és testgyakorló intézetekben eszközölte; a nemes egyszerűséggel párosult ruházat, leginkább a nők művészi gondoskodása tárgyát képezte, s a hol már elkerülhetlenül kézimunkára látta magátszorítva, ott azonnal a szépművészeti izlést törekedett meghonosítani s eszerint minden kézimunkát művészeti jelentőségre emelni. A legdurvább és prózaibb házi foglalkozásoktól azonban egészen tartózkodott s azokat a rabszolgára bízta.

De ép ez a rabszolga vált aztán az egyetemes világesemények átokszerű súlypontjává. A rabszolga, egyedül az ő szükségesnek tartott létele által tárta föl a görögvilág sajátlagos emberfogalma, szépsége s erőteljességének semmiségét és fölületességét, örök időkre bizonyosságot téve arról, hogy a szépművészeti izlés és erőteljesség mint alapvonásai a közéletnek, csak úgy birhatnak áldást hozó tartósággal, ha különbség nélkül minden ember elsajátíthatja azokat.

Fájdalom! de eddigelé csak eme bizonyoságnál ma-

radt a világ. Az emberiség életében évezredek óta föltűnt s föltűnő mozgalmak, mindig csak a reactio szellemének szolgáltak, mely a szabad, szép, erőteljes embert magához vagyis a rabszolgasághoz csatolta s azt eredményezte, hogy nem a rabszolga lett szabad, hanem a szabad ember rabszolga!

A görög csak a szép és erőteljes embert tekintette szabadnak, ilyen pedig csak ő maga volt. Ami e görög fogalmu ember — Apollo e papja — körén kívül esett, az mind barbar, s ha szolgálat alatt állt: rabszolga volt előtte. Igaz, hogy a nemgörög valóban mind barbar és rabszolga, de azért még is csak ember volt; barbarismusa, rabszolgasága nem saját természetén, de végzetén alapult. A történelem büne volt, melyet természetén elkövetett, ép úgy, mint korunkban a társadalom és civilisatio büne, hogy a legerőteljesebb népfajok a legegészségesebb éghajlat alatt is elsatnyultak és testileg lelkileg nyomorékokká váltak. A történelem e büne azonban, a szabad görögön is csakhamar megboszulta magát, mert hol az általános emberszeretet öntudata s lelkiismerete a nemzetek keblében nem élt; a barbaroknak csak le kellett igazniok a görögöt, hogy szabadságával együtt erőteljességét, szépségét is elveszítse; s a római birodalom területén kétszáz millió mélyen eltiport s szerteszét szórt ember csakhamar érezheté, hogy mihelyest nem mindenki lehet egyaránt szabad és boldog; tehát szükségké-

pen minden embernek egyforma nyomorult és rabszolgának kell lennie!

Ekképen rabszolgák vagyunk mai napság is; csak ama különbséggel, — mint vigasztaló öntudattal — hogy legalább mindnyájan azok vagyunk. Rabszolgák: kiknek hajdan keresztény hitszónokok és Konstantin császár azt ajánlák, hogy e nyomoru földi életet áldozzuk föl egy boldogabb túlvilágért; rabszolgák: kiknek a bankárok és gyártulajdonosok ma azt tanítják, hogy az élet célját a mindennapi kenyér végett a napszámoskodás és iparüzletben keressük. E rabszolgaság alól kivételt csak Konstantin császár képezett a maga idejében, ki mint élvhajászó pogány despota, szabadon rendelkezett alázatos vakhitű alattvalóinak úgy is semmire becsült földi élete fölött; ma pedig csak az érzi magát szabadnak, — legalább a közrabszolgaság értelmében — akinek sok pénze van, mivel az olyan tetszése szerint más egyébre is fordíthatja életét, mint pusztán csak az önfentartási eszközök sanyaru megkeresésére. Valamint a római és középkori világban az általános rabszolgaságtól való megszabadulás ösztöne a korlátlan uralomvágyban nyert kifejezést: ép úgy az ma a pénzszomjban nyilvánlik. Azért ne is csodálkozzunk rajta, ha a művészet is mindenek fölött csak pénz után sovárogo; hisz napjainkban minden a szabadság és az igaz isten után vágyódik. De korunkban a pénz egyértelmű a szabadsággal, hol istenünk csak a pénz s vallásunk is csak a pénzérték!

A valódi művészet önmagában véve sohasem változik; csak azt mondhatjuk, hogy a mai közéletben nem létezik, de folyvást élt és él az egyesek lelkében mint örök, oszthatlan eszménykép. A különbség csak az, hogy míg a görögöknél a nyilvános és általános öntudatban gyökeredzett: míg napjainkban a nyilvános öntudatlansággal ellentétben, csak egyesek öntudatában él. Innen van, hogy a művészet, virágzó korszakában a görögöknél *conservatív* jellemmel bírt, mert mint a nyilvános öntudat egyik érvényteljes és megfelelő kifejezése nyilvánult; nálunk ellenben a valódi művészet *forradalmi* szint visel, mert csak mint ellentéte az uralgó közérzületnek érvényesítheti magát.

A görögöknél a tökéletes dráma mindent magában foglalt, ami csak föltalálható és kifejezhető volt a görög nép életében. Benső kapcsolatban állván annak történelmével, magát a nemzetet képviselte az, mely a műremek előadásában önmagával állt szemközt, önmagát értette át, s néhány óra lefolyása alatt a legnemesebb szellemi élvezettel mintegy önmagából táplálkozott. Minden megszólása ez élvezetnek, minden szétforgácsolása az egy pontban egyesülő erőkné, az alkotó elemeknek minden különleges irányban való szétbomlása, csak hátrányára, kárára lehetett e magasztos egyseges műremeknek ép úgy, mint magának az aszerint megalakult államnak is. Ép azért csak tovább virágozhatott, de meg nem változhatott lényegében. Ebből fo-

lyólag, a görög művészet conservatív elvet vallott, valamint abban az időben a görög állam legnemesebb és kiválóbb férfiai is mind conservativek voltak; és Aeschylos, legjellemzőbb kifejezése e conservativismusnak. Az ő legmagasztosabb conservatív remekműve: Orestea, melylyel mint költő a fiatal Sophoklessel, s mint államférfi a forradalmi Periklessel állt ki szemközt a sikra. Sophokles és Perikles győzelme, az emberiség előrehaladó kifejlődésének szellemében történt; de Aeschylos bukása egyszersmind első lépés volt lefelé a görög tragoedia magaslatáról, s ezzel kapcsolatban első kezdete is az atheni állam bekövetkezett fölbomlásának.

A tragoedia későbbi hanyatlásával, a művészet is mindinkább megszűnt kifejezése lenni a nyilvános öntudatnak; a dráma alkotó elemeire oszlott föl s a szónoklat, szobrászat, festészet, zene stb leléptek ama térről, melyen egyesülten működtek, hogy mindenik saját lábán járva függetlenül, különválva de elszigetelve s önző szívvvel művelje, fejlessze magát tovább. A szépművészetek későbbi ujjaszületésekor, így találjuk egyenként eme görög művészeti ágakat, amint a tragoedia fölbomlásából kifejlődtek. A nagyszerű görög drámai műremek, a későbbi elkorcsosult, szétharácsolt s eltévedt szellemű emberiséget nem érdekelheté, s nem is tűnhetett föl előtte egész jelentőségében. Miként is érthette volna azt meg? — De annál inkább igyekezett

elsajátítani ama műágakat egyenként, mert mint nemes mesterségek — hová már a római-görög világban is lesülyedtek — nem álltak oly távol szelleme és ízlésétől: az ujabbkori polgári osztály céh- és üzleti szelleme élénk lendületnek indult a városokban, a fejedelmek és az előkelő urak kedvet kaptak több izléssel építkezni, várlakaikat, kastélyaikat szebben fölékesíteni, s termeiket elbájolóbb festményekkel földiszíteni, mint a hogy erre a középkor kimüveletlen művészete képes volt. A papok elsajátíták a szónoklat művészetét a katedrák, s a zenét, éneket a templomi istentisztelet számára s az ujonan alakult kézműves osztály erősen beleélte magát a görögök egyes művészeti ágai elsajátításába, természetesen csak úgy, amint ez előtte fölfogható és célszerűnek tűnt föl.

Eme művészeti ágak mindenike a gazdagok élvezete és multságára nagy mérvben műveltetvén s fejlesztetvén, gazdagon elárasztá termékeivel a világot. Egyes nagy lángelmék elragadó műveket teremtettek, de a valódi s tulajdonképeni művészet, eme renaissance által és ideje óta még nem született újra, mert a legtökéletesebb remekmű, a szabad és fenkölt közélet egyedüli s legnagyobbyszerű kifejezése: a dráma, a tragödia — bár minő nagy drámai költők éltek s írtak is itt-ott azóta — még nem született újra, épen mert annak nem újra, de újból kell születnie.

Csak az emberiség általános nagy forradalma, melynek kezdetét a görög tragoedia rombolta szét, adhatja nekünk vissza e műremeket; mert csak az egyetemes átalakulás képes legmélyebb alapjából ismét fölszínre hozni s még szebben, nemesebben s általánosabban megteremteni azt, amit egy korábbi kornak szebb, de korlátoltabb műveltsége conservatív szellemétől erővel elragadt és fölemésztett.

V.

Tehát nem a restauratio, hanem az általános mozgalomból keletkezett átalakulás képes nekünk egyedül visszaadni e műremeket. A föladat, mely reánk vár sokkal nehezebb, mint amaz, mely egyszer már előttünk megoldatott. Mig a hellén műremek csak egy minden tekintetben eszményi és szépsézetileg kifejlett nemzet szellemét tükrözé vissza: a jövő műremekének kell, hogy a szabad emberiség szellemét képviselje s foglalja magában, fölülemelkedvén minden nemzeti-ségi korláton. A nemzetiség mint lényeg, csak ékessége legyen, csak az egyedi különféleségek fölötti érdeket költse föl benne, de ne legyen gátoló korlát előtte. Egészen mást kell teremtenünk mint pusztán visszahozni, utánózni a letűnt hellénkor szellemét.

Látszólagosan és botorul restaurálni a hellen szellemet a művészetben: ezt már többször megkísérlék —

mert megrendelésre ugyan mire nem vállalkozott már némely spekuláns művész? — De lényegtelen szemfényvesztésnél egyéb nem nőtte ki magát belőle s mind eme kísérletekből csak ama képmutatási törekvés tükröződött vissza, mely hivatalos civilisationk egész történetén — az egyedül igazi cél és törekvéstől t. i.: a természet céljától eltérőleg — áthuzódik.

Nem azt akarjuk, hogy ismét hellenek legyünk; mert amit ők nem tudtak, nem ösmertek, s amiért épen veszniök kellett, azt mi már jól tudjuk, jól ösmerjük. Ép az ő bukásuk — melynek okát hosszú nyomor és legmélyebb általános szenvedés után fölismertük — mutatja világosan az utat, melyet követnünk kell. Mutatja, hogy minden embertársunkat szeretni kell, hogy magunkat szerethessük s örömünket találjuk önmagunkban. Rázzuk le az általános mesteremberkedés rabigáját az ő emésztő sárga pénz-szomjával együtt, hogy föl-emelkedhessünk a szabad emberi s művészeti öntudat ragyogó világsszellemének magaslatára; s a napi iparüzlet járma alatt görnyedő napszámosokból váljunk ismét erőteljes, szép alakú emberekké, kik előtt nyitva álljon az egész világ, mint a legmagasztosabb műélvekek soha kinemapadható forrása.

De hogy e célunkat elérhessük: az általános átalakulás mindenható erejére van szükségünk, mert egyedül ez az erő a mienk, az egész emberiségé; s egyedül ez vezeti a cél felé, melynek elérése által teheti csak

jóvá, hogy első tevékenysége hatalmát a görög tragodia és az atheni állam földarabolásán gyakorolta.

Ámde honnan meritsük ez erőt legnagyobb elerőtlenedésünk közepette? Honnan az emberiség acél-akaratát és fölvillanyozását egy mindent elzsibbasztó civilisatio nyomása ellen, mely az embert tökéletesen megtagadja, egy olyan társadalmi műveltség elbizakodó dőlyfössége ellen, mely az emberi lelket nem becsüli többre, mint a gyárak és gépek gőzerejét? Honnan vegyük a világosságot ama általánosan uralkodó borzasztó vakhit földerítésére, miszerint eme civilisatio és társadalmi műveltségnek több értéke van, mint a valódi élő embernek, kinek csak mint eme uralkodó abstract hatalmak eszközének van becsé s értéke, nem pedig mint embernek?

Midőn a legtudósabb orvos is kifogy a gyógyszerből, akkor rendesen kétségbeesve fordulunk ismét a természethez. Egyedül csak a természet képes kibontakozásra vezetni a világtörténelem csomóját. Midőn a kultura az emberi természet megtagadásán alapuló kereszténység hitéből kiindulva megtagadta magát az embert is: egyszersmind egy oly ellenséges erőt teremtett magának, mely egykoron oly mérvben fogja azt szükségképen megsemmisíteni, mint aminőben az ember ki van zárva köréből, s eme ellenség: maga az egyedül örökké élő és működő természet. A természet, az emberi természet, végre törvényt fog

szabni a civilisatio és kultura ikertestvéreknek s így fog szólni hozzájuk: „am eddig engem követtek, addig élni és virágozni fogtok, de ha végképen megtagdtok, sorvadjatok el s haljatok meg.“

A kultura emberellenes továbbfejlődésében mindezenesetre ama kedvező eredményt észlelhetjük, miszerint annak sulya és a természet erőszakos megszorítása oly óriási mérvben növekedik, hogy végre a halhatlan, a tovább nem erőszakolható természet visszanyeri kikerülhetlen rugékonyságát, s egyetlen rázkódással lehány magáról minden terhet és korlátot; s eszerint az egész kulturai fölhalmozás csak arra szolgál, hogy a természet véghetlen ereje fölismeréséhez vezessen. Eme erő okozta mozgalom pedig: a forradalom.

Eme átalakító erőhatalom miként működik a társadalmi mozgalmak jelenlegi viszonyai közt? Nem nyilatkozik-e mindennek fölött a munkásága erkölcsi öntudatára jutott kézműves dacában a gazdagok, a vagyonos osztály bűnös tunyasága, vagy erkölcstelen üzérkedésével szemközt? Nem törekszik-e a munka elvét — mintegy boszúból — a társadalom egyedül jogosult hitvallásává emelni s kényszeríteni a gazdagot, hogy ő is dolgozzék s ő is homloka izzadságos csöppjeivel érdekelje ki mindennapi kenyerét? S nem tarthatunk-e attól, hogy eme kényszer gyakorlása és fokozása, eme elv

szentesítése ép az emberalázó napszámoskodást fogja végre korlátlan világhatalommá emelni, s hogy — tárgyunknál maradva — ép ez által válnék örökre lehetlenné a művészet fölvirágzása?

Valóban ettől tart sok őszinte barátja a művészetnek, sőt sok igazi emberbarát is, kiknek művelődésünk nemesebb iránya fekszik egyedül a szivükön. De ezek félreismerik a nagy társadalmi mozgalom tulajdonképeni lényegét; félrevezettetnek bölcselkedő socialistáink magasra emelt elméletei által, kik társadalmunk jelenlegi viszonyaival összeegyezzethetlen s tarthatlan szerződésekre akarnak lépni; csalódnak társadalmunk legszenvedőbb része közvetlen kifakadásáiban, melyeknek valóságban mélyebb, nemesebb természeti ösztön szolgál alapul, t. i.: az élet valódi élvezetének ösztöne, miszerint annak anyagi föntartását nem életerejére minden megfeszítése és föláldozásával akarja többé megszerezni, hanem abban emberi jogánál fogva részesülni. Eszerint szorosán véve: a napszámoskodásból való kiemelkedés ösztöne, mely a szabad emberi méltóság és a művészetben nyilatkozó emberiség eszményképe felé irányul.

De ép a művészet föladata a társadalom eme mozgalmára ösztönét legnemesebb jelentőségében fölismerni s annak valódi irányát kijelölni. A valódi művészet, álműveltségi barbarismusából csak nagyszerű társadalmi mozgalmaink vállain emelkedhetik saját méltósága ma-

gaslatára; mert mind a kettőnek egy a célja, melyet csak úgy érhetnek el, ha azt mindketten közösen fölismerik. E cél: erőteljes s szépművészetileg kifejlődött emberiség; a társadalmi nagy átalakulás adja meg neki az erőteljességet, s a művészet pedig a szépséget.

A társadalmi kifejlődés menetét — amint az a történelem lapjain átvonuland — itt közelebbről meghatározni, sem föladatunk nem lehet, sem általában érészben az ember társadalmi természetének minden föltevéstől ment történelmi alakulására nem gyakorolhat irányadó befolyást bárminő doctrinair-i okoskodás is. Nem az emberek csinálják a történelmet, hanem abban minden a maga benső szükségességénél fogva alakul és működik. De ama állapot, hol egykoron célját éri a mozgalom, lehetetlen hogy más legyen, mint a jelenvalónak ép ellenkezője; különben az egész történelem csak egy célnélküli nyugtalan körbenforgás egymásutánja lenne s nem hasonlítna a folyó — természet parancsolta — menetéhez, mely minden szétágazása, irányváltoztatása s kiáradása dacára is mindig csak egy főirányban hömpölygeti habjait.

Eme jövő állapot korszakában reményünk lehet, hogy az emberiség megszabadítja magát utolsó vakhitétől, t. i.: a természet félreismerésének lidércnyomásától, minek folytán az ember eddigelé csak egy oly cél eszközeül tekinté magát, mely rajta kívül esett. Mi-

helyest egyszer az ember egyedül önmagát tekintendi léte céljául s megértendi, hogy ezt csak minden embertársával való egyesülése által érheti el legtokéletebben: akkor társadalmi hitvallása csak Jézus ama tanításának határozott beismerése leend, melyben mondá: „ne törődjeteK vele, hogy mit fogtok holnap enni és inni, sem hogy miként fogtok ruházkodni, mert hiszen a ti mennyei atyátok mind megadá ezt tinékteK.“ Ez a mennyei atya pedig ugyanakkor nem lesz más, mint az emberiség társadalmi okossága, mely a természetet s annak minden gazdagságát az egész emberiség javára, boldogítására forditandja. Mert, hogy az életnek tisztán anyagi föntartása mindekkorig gond, még pedig igazi, minden szellemi tevékenységet elzsibbasztó, s testet-lelket öló, emésztő terh es gond tárgya: ép ebben feküdt és fekszik társadalmi viszonyaink bűne és átka! Eme anyagi gondok gyöngévé, szolgalelküvé, butává és nyomorultá tevék az embert; oly lényé, ki többé sem szeretni, sem gyűlölni nem tud igazán; oly állampolgárrá, ki minden pillanatban kész szabadakaratának legutolsó szikráját is fölálldozni, csakhogy eme gondok terhétől szabaduljon. Oh dicső megváltó! mennyi nyomornak lőn kútfeje az, hogy éppen csak a szegény galiléusok nem értettek meg tégedet, hanem egyedül e világ gazdagai, kik betű szerint követik tanításodat s ép azért minden erejükből pártfogolják is a kereszténységet!

Ha majdan a felebaráti szeretetben egybeolvadt, emberiség egyszer mindenkorra lerázza magáról eme gondok nyögét s — mint a görög a rabszolgára — azokat a gépekre — a szabad teremő ember eme mesterséges rabszolgáira — fogja bizni, melyeket eddig-elé szolgált mint a Fetisimádó saját készítette bálványát: akkor fölszabadult tevékenységi ősztöne csak mint műöszön fog nála nyilatkozni. Ilyeténképen sokkal fölfokozottabb mértékben fogjuk visszanyerni a görög szellemélet alapelemeit. Ami a görögnél természetes kifejlődés sikere volt, az nálunk mint történelmi küzdelem eredménye fog majd nyilatkozni; ami nála félig öntudatlan adomány volt, az mint kivivott tudás fog fönmaradni, mert amit az egyetemes emberiség valóban tud, azt többé soha el nem felejtheti.

Csak az erőteljes ember van igazán teremtvé a szerelemre; csak a szerelem képes fölfogni a szépet s csak a szép szüli a művészetet. Gyöngék közt a szerelem csak érzéki csiklandozásban nyilatkozhatik! A gyöngé szerelme az erőshöz: alárendeltség, félelem; az erős szerelme a gyöngéhez: részvét és elnézés. Csak az erős szerelme az erőshöz valódi szerelem, mert szabad vonzalom, odaadás ahhoz, ki nem képes bennünket kényszeríteni. Az emberek minden égalj alatt s minden fajkülönbségben csak a valódi szabadság által válhatnak egyforma erősekké; az erőteljesség valódi szerelemhez, a valódi szerelem a széphez ve-

zet, s a szépség tevékenységének kifolyása pedig a művészet.

Amit az élet céljának tekintünk, aszerint növeljük magunkat és gyermekeinket. A hajdani germán, harc és vadászatra, a jó keresztény pedig önmegtagadás és alázatosságra neveltetett, míg a modern államalattvaló még a művészet és tudomány terén is csak az iparüzletre neveltetik. Ha a jövő szabad embere nem fogja többé egyedüli életcéljának tekinteni a mindennapi kenyérkeresetet; ha egy új tevékenységnek indult hitvallás vagy jobban mondva: öntudat folytán az életföntartás módja — bizonyos annak megfelelő természetszerű tevékenységért cserében — biztosítva lesz számára; szóval: ha az iparüzlet nem lesz többé zsarnok urunk, de szolgá-lónk: akkor az élet célját az életörömben fogjuk keresni s gyermekeinket nevelésük által eme életöröm legtisztább és valódibb élvezhetésére képesekké tenni, — leend törekvésünk!

A nevelés, a testi erő kifejtését s a testi szépséget tartva szem előtt, már csak a gyermek iránti osztatlan szeretet s viruló szépsége fölötti örömnél fogva is tisztán művészeti irányban fog haladni s eszerint bizonyos tekintetben minden ember valódi művész lesz. A természeti hajlamok különfélesége, a legkülönbözőbb művészeteket s az azokból folyó legkülönválóbb irányokat is soha nem képzelt tökély és magaslatra vezetendi s valamint az összes emberi öntudat végre a szabad és

osztatlan emberiség öntudatában fogja legfőbb hitvallása kifejezését föltalálni: úgy az ekképen kifejtett művészetek is legmegérthetőbb egyesülésüket nyerendik a drámában, a magasztos embertragoediában. A tragoediák előadásai az egész emberiség ünnepnapjai lesznek s a szabad, erőteljes és szép ember megszabadulván minden társadalmi fessességtől, szerelme gyönyöreit s fájdalmait fogja benne kifejezni.

Az ilyen művészet aztán ismét *conservativ* lesz, de fönmaradási és virágzási erejénél fogva volta-képen önmagát fogja föntartani s nem egy kivüle eső cél miatt leend törekvése fönmaradni, mert lássátok, az ilyen művészet nem szalad a pénz után!

VI.

„Agyrém“! „Ábrándkép“! hallom fölkiáltani a modern állami és művészkedési barbarismus nagy bölcseit és mézes ajku szószólóit, az ugynevezett gyakorlat embereit, kik ebbeli műveleteikben mindennap csak hazugságok, erőszakoskodások vagy — ha elég jólelkűek — legfőlebb tudatlanság által képesek magukon segíteni.

„Szép eszménykép ez is, mint sok más, mely csalékonyan lebeg előttünk, s melyeket a tökélytelenségre kárhoztatott emberiségnek soha sem lehet elérnie. Így

sohajtoznak a menyországi boldogságért rajongók, melylyel szerintők az isten — legalább saját személyökre nézve — jóváteendi megfoghatlan hibáját, mit az ember földi élte megteremtésekor elkövetett.

E mellett tényleg az ő valóban csak képzelt és soha nem teljesülő agyrémviláguk tisztátalan salakja közepette, a legellentéteesebb állapotban élnek, szenvednek, vétkeznek és hazudoznak; a képmutatás minden színezetü művészetével egymást fölülmulni törekednek utópiájuk hazugvilága föntartásában, melyből mint a legfrivolabb szenvedély nyomorék teremtményei, mindennap nagyot esnek alá a józan valóság meztelen talajára, s ábrándképnek, utópiának tartják, hirdetik ama egyedüli s természetes megváltó eszközt, mely félrevezettetésük láncaitól megszabadithatná, ép úgy, mint a szegény örültek, kik agyrémeiket tartják valóságnak s a valóságot örültségnek!

Ha volt valaha utópia, vagy valóságban soha el nem érhető eszménykép a történelem folyama alatt, úgy a kereszténység az, mely tisztán mutatá s még ma is mutatja, hogy alapelvei a szó valódi értelmében nem valósíthatók. De elvei miként is léphettek volna életbe, miután ép az élet ellen voltak irányozva, s épenséggel minden életre valót megtagadtak és kárhoztattak? A kereszténység elvei tisztán szellemi, sőt szellemfölötti elveken alapulnak; alázatosságra, lemondásra, minden földi dolog megvetésére s eme megvetés nyomán még is

felebaráti szeretetre tanít. S miben nyilvánul mind ennek megvalósulása a modern világban, mely magát keresztényinek nevezi s mely a keresztényi hitvalláshoz ragaszkodik, mint megingathatlan alapjához? A képmutatás dölyfösségében, az uzsorában, a természet javainak egyoldalú megrablásában s szenvedő felebarátainak önzéssel telt megvetésében! Honnan van eme vastag ellentét az ige, az eszme és annak megtestesítése között? Mert az eszme betegen sarjadt ki az időközben meggyengült és elzsibbadt ember természetéből s az ember valódi egészséges természete ellen vétkezett. Hogy minő erős eme természet s minő kiapadhatlan, örökké fölfrissülő az ő forrása, ezt ép ama eszme általános nyomása alatt bizonyítá be, mely — legbensőbb következetességében végrehajtva — tulajdonképen az egész emberiség kiirtását is szükségképen eredményezte volna, miután a szerelmi ösztön elnyomását és annak keblünk-ből való kiirtását is a legfőbb erények közé sorolá. De ime láthatjátok, hogy a mindenható egyház eme tanítása dacára még is oly nagy az emberek száma e világon, hogy keresztény-gazdászati állambölcsességtek azt sem tudja mit kezdjen el vele; hogy társadalmi öldöklő fegyverekhez kell nyulnotok kiirtására, s hogy valóban boldogoknak éreznétek magatokat, ha a kereszténység csakugyan kiirtotta volna az emberiséget, kivéven titeket, hogy így szeretett én-etek egyedül imádott istensége annál jobban betölthetné, elnyelhetné az egész világot!

Ilyenek mindazok, kik utópiákat, agyrémeket kiáltoznak akkor, midőn a józan emberi ész, örült kísérleteikkel szemközt a valódi, egyedül észlelhető és fölfogható természetre hivatkozik s midőn az isteneredetű emberi okosságtól mást nem kíván, mint hogy helyettesítse bennünk ama akarati ösztönt, mely az életföntartási eszközöknek gondtalan bár, de nem minden fáradság nélkül való előteremtésében nyilatkozik! Mert valóban ennél nem kívánunk tőle más eredményt az emberi társadalomra nézve, hogy aztán eme alapon fölépíthessük a jövő kor valódi szép művészetének csarnokát.

Az annyszor magasztalt és elvetett e s z m é n y k é p tulajdonképen semmi alappal nem bír, mert ha a b b a n amit magunknak az elérhetés vágyakodásával képzelünk, az emberi természet befoglaltatik az ő valódi ösztönével, képességei és hajlamaival együtt, mintegy önmagát megteremtő akarat: akkor az eszménykép épenséggel nem egyéb, mint maga a valódi cél, mely egyenes akaratunk tárgyát képezi. Ha pedig az ugynevezett eszménykép az emberi természet hajlaimain kívül eső cél teljesülési vágya felé irányul; akkor az ilyen eszménykép csak egy beteg kedély őrjöngésének, nem pedig a józan emberi ész nyilvánulása.

Művészetünk eddigelé ilyenformán viszonylott az eszményképhez, mert valóban a keresztény művészeti eszménykép csak mint rögeszme, mint egy idegláz fantazmagóriája nyilatkozhatott, mivel ép az emberi ter-

mészeten kívül kellett célját és irányát keresnie s eszerint saját megtagadását és végét is e természetben találnia. De az emberiség jövő művészete a természet örök friss, erőteljes és viruló földéből fog kigyökerezni, és soha nem sejtett magasságra emelkedni, mert mint a növény, úgy a művészet is alulról törekszik fölfelé: az emberi természetben fogamzik meg s az egész emberiség szellemvilágát karolja át.

A valódi művész, ki már jelenleg is képes az igazi szempont magaslatára emelkedni, — miután eme szempont öröktől fogva létezik — már mostanság is működhetik a jövő műremek előteremtése érdekében. S valóban a testvérművészetek minden ága valamint mindig, úgy jelenleg is számos termékében nyilvánítja magasztos öntudatát. Ámde kezdettől fogva — s főleg napjainkban — mi okozott és okoz gyötrő fájdalmat, emésztő zsibbadást az efféle remekművek fenkölt szerzőinél? Nem-e a külvilággal való érintkezésük, melynek számára teremtetek? Avagy nem volt-e föllázító az építésre, midőn teremtményét — megrendelésre — katonai laktanyák s bérházak emelésére kellett szétharácsolnia? Mennyire fájhatott a festésznek, ha szükségtől kényszerítve egy milliomos uzsorás arcával — s a zenésznek, ha lakoma-zene komponálásával s a költőnek, ha kölcsönkönyvtári regényeken kelle dolgoznia? Mennyit szenvedhettek, midőn teremtményüket a kenyérkeresetnek, s művészetüket a napszámoskodásnak kényszerültek föl-

áldozni! De végre mit szenved a drámai költő, ha a művészet minden ágát a legmagasztosabb műremekben, a drámában akarja egyesíteni? Valóban annyit, mennyit a többi művészek összevéve!

Az ő műve csak az által ölti magára a valódi műtermék becsét, hogy a nyilvánosság útján érintkezik az élettel s egy drámai műtermék csak a színház által nyer életet. Ámde, ugyan mik mai napság eme minden művészetek segédeszközei fölött rendelkező színházintézetek? Ipar s pénzületi vállalatok még ott is, hol az állam vagy fejedelmek bőkezű segélyzéseiben részesülnek. Vezetésük legtöbbször oly egyénekre van bízva, kik még tegnap valami irodát vagy terméküzletet igazgattak s kik holnap ismét valami új kereskedési vállalatot törnek a fejüket, melyet kiváló számító tehetségükkel kívánnak szolgálni. Ameddig a színházat a nyilvánosság uralgó szelleme s az igazgatóra ráerőszakolt ama kötelesség értelmében, miszerint a közönséggel szemközt csak mintegy ügyes spekuláns foglaljon állást, nem fogják másnak tekinteni, mint püsztán eszköznek a befektetett tőke jutányos kamatai megtérítésére: természetes eljárás marad, hogy vezetését mindig az erre szolgáló eszközök kizsákmányolásához legjobban értő üzérekre fogják bízni, mivel az oly művezetés, mely a színház valódi eszméjének megfelel, nagyon nem illik annak modern föladata betöltéséhez. — Ép azért, minden mélyebben gondolkodónak be kell látnia, hogy ha

a színházak működését az ő természetes és magasztos hivatásuk felé akarjuk terelni, mindenek fölött szükséges azokat üzleti, nyereszkesedési rendszerük bilincseitől megszabadítani.

Miként lehetne ezt valósítani? S miért kivenni eme intézetet egy olyan szolgálattétel alól, melynek mainapság minden ember s minden társadalmi vállalat alá van vetve? — Halljuk ellenvetni az üzlet megcsökönösödött hőseit.

Igen, ép a színházat kellene erészben minden más intézetek fölött emancipálni, mert a színház a legszélesebb alapu és a legbefolyásosabb műintézet, s ha az ember legnemesebb tevékenysége ösztönét, hajlamát szabadon nem követheti, miként legyen szabad és független akarata s tetteiben alárendeltebb irányban? Miután már az államhivataloskodás és katonáskodás legalább szorosan véve nem tartoznak többé az iparüzleti foglalkozások közé: okszerű dolog lenne a nyilvános művészet fölszabadítását is életbeléptetni, mert — amint föntebb mondók — ép neki jutott magasabb föladat és felette fontos hivatás társadalmi mozgalmaink irányozása körül. Az örökifju, az önmagából s a korszellem legnemesebb ösztönéből folyvást fölfrissülést meritni képes művészet, sokkal szebb és magasabb cél t. i.: az emberiség magasztos hivatása célja felé képes terelni a vad sziklák és kietlen zátonyokba könnyen beleütköző szenvedélyes társadalmi mozgalmak folyamát, mint

korunk elkorhadt s a nyilvánosság szelleme által megtagadt hitvallása, s erőteljesebben, meghatóbban, mint gyámoltalan, önmagával ellenkezésbe jött állambölcsességünk.

Barátai a művészetnek! ha valóban sziveiteken viselitek a művészet megmentését a fenyegető viharok közt: tudjátok meg, hogy azt nemcsak megmenteni, de valódi életének visszaadni is tartozunk!

Ti őszinte jóakaró kormányférfiak! ha az általatok előrelátott erőszakos társadalmi átalakuláshoz — melynek csak azért szegültök ellen, mert az emberi természet tisztasága felől táplált ferde és megingatott hitetekben nem tudjátok képzelni, hogy eme átalakulás egy rossz állapotot még rosszabbá ne változtasson — egy valóban életképes alapot kívántok szolgáltatni, mely egyszersmind a legnemesebb ösztönök forrása lenne; úgy segítsetek bennünket minden erőtökből visszaadni magasztos hivatásának a művészetet!

S ti az emberi társadalom minden rétegében a szenvedő osztályt képviselő polgártársak! ti, kik elfojtott dühvel töprenkedtek azon, hogy a pénz rabjaiból miként válhatnátok szabad emberekké, értsétek meg föladatunkat és segítsetek kivívni a művészet méltóságát, hogy megmutathassuk néktek, miként válnátok nap-számosokból művészekké s az ipar rabjaiból öntudatos szép, erőteljes szabad emberekké, kik a természet, nap és a csillagokkal, a halál és az örökkévalósággal szem-

közt elégtűlt büszke mosolylyal igr kiáltan átok fel: t
is mind a mieink vagytok s mi vagyunk a
ti uraitok!

Ha ti mindnyájan, kikhez kiáltó szavunkat intéz-
zük, egyetérténekek velünk, minő könnyű dolog volna
hatalmatok által életbeléptetni ama egyszerű rendsza-
bályokat, melyeknek a színházak — mint a legfontosabb
műintézetek — fölvirágzása lenne kimaradhatlan követ-
kezménye. Az állam és a helyhatóságoknak mindenek
előtt mérlegbe kellene vetniök a rendelkezésük alatt
álló eszközöket ama cél elérésére, miszerint a színházak
oly állapotba tétessenek, hogy csak magas és valódi hi-
vatusuk szerint működhessenek. E cél az által éretnék
el, ha a színházakat oly mértékben segélyeznék, hogy
vezetésük és működésükben tisztán csak művészeti irányt
követhetnének, mire csak is s épen maguk a művészek
lennének leginkább hivatva, kik a műtermékek érvénye-
sítésére egyesülvén, bizonyos célszerű berendezés nyo-
mán, kölcsönös üdvös tevékenységük által egymást gyá-
molitanák; mert egyedül a legtökéletesb szabadság
egyesitheti öket ama törekvésben s ama cél elérésében,
mely az üzleti speculatio szükségének megszüntetését
föltételezi. E cél pedig maga a művészet érdeke, me-
lyet csak a szabad szellem képes fölfogni, megérteni,
nem pedig a kenyérkereset rabszolgája.

Működésük ítélőbirája a nyilvánosság, a szabad
közvélemény leendne. De hogy ez a művészettel szem-

közt tökéletes, szabad és független legyen; a megkezdett uton még egy lépéssel tovább kellene haladni, t. i.: a közönségnek szabad bemenetet kellene engedni a színházi előadásokra.

Ameddig az élet minden szükségleteihez pénz kell, s ameddig az ember pénz nélkül csak a szabad léggel s alig egy kanál víz fölött rendelkezik, ez életbe léptetendő rendszabály csak azt célozhatná, hogy a valódi színházi előadásokat melyekre a közönség megjelen, nem fizetett működésül tüntesse föl, — oly nézet, mely a művészeti előadások jellemének leglealázóbb félreismeretére vezet, — hanem az állam vagy még inkább az illető hatóságok föladata volna egyetemes hozzájárulás folytán nem egyenként, de együtemesen kárpótolni a művészeket működéseikért.

Ahol evégre nem találtatnék elég erő és mód, célszerűbb leendne az oly színház működését, mely csak üzleti vállalatok által tarthatná föl magát, egészen megszüntetni, vagy legalább mindaddig beállítani, míg az illető község vagy hatóság elég erősnek nem mutatkozik saját művészeti kielégíttetésére meghozni a szükséges áldozatot.

Ha az emberi társadalom ilyenénképen egyszer majd oly szép és nemes kifejlődést nyerend, minőt egyedül a művészetek öszműködése által soha el nem érendünk, de melyet a kimaradhatlanul bekövetkező nagy társadalmi átalakulások segélyével elérni reménylhet-

tünk s mely után törekednünk kell: akkoron a színházi előadások is ama legelső közös vállalatok leendnek, melyek végkép kizárják a pénz és nyereségvágy fogalmát; mert ha a nevelés a főttebbi föltevések mellett mindinkább művészeti irányban fog fejlődni és virulni, egykor mindnyájan annyira művészekké válandunk, hogy mint művészek mindenekfölött az ügyért magáért s a művészet, nem pedig bizonyos mellékes üzleti cél érdekében fogunk szabadakaratból együtemes közreműködésre egyesülhetni.

A művészet és annak csarnokai, — melyeknek kívánatos ujraszervezését ezuttal csak futólag körvonalozhattuk, ekként minden jövődöbeli közintézetek mintaképei és előhírnökeiül fognak szolgálhatni. Ama szellem, mely a művészeti testületeket valódi céljaik elérésében összetartaná, minden más társadalmi egyesülést is átlengene, mely valamely magasabb emberi célt tűz ki, mert elérve a valót, minden jövődöbeli társadalmi működésünknek csakis művészeti irányban kell alakulnia s fog is; amint ez az ember nemesebb hajlamai és ösztönével leginkább megegyezik.

Eszerint beteljesednék a megváltó ama tanítása, miszerint mindnyájan egyforma emberek és testvérek vagyunk. A pollo pedig eme egytetemes testvérfrigyre rányomná a szépség és erőteljesség örökpecsétjét s az embert önbecse felőli kételyéből kiragadva, legmagasabb isteni hatalma öntudatához vezetné vissza.

Emeljük föl azért a jövő oltárát úgy az életben, valamint az élő művészetben, s áldozzunk azon az emberiség legmagasztosabb két mesterének: a megváltónak, ki érettünk szenvedett, s Apollónak, ki örömteli önméltóságra emelt!

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF
COMPARATIVE ZOOLOGY
AT HARVARD UNIVERSITY
CAMBRIDGE, MASS.